

Список використаних джерел

1. Бобро А. А., Коваль Т. В. Дидактичні умови організації самостійної роботи молодших школярів. Психолого-педагогічні науки, 2018. № 3. С.78–82.
2. Буряк В. П. Самостійна робота як вид навчальної діяльності школяра. Рідна школа. 2001. № 9. С. 49–51.
3. Шимко І. Проблеми організації самостійної роботи у вищій школі. Рідна школа. 2005. № 8. С. 34–35.

АНАЛОГІЯ МІЖ ТЕМПЕРАТУРОЮ ТА КООРДИНАТОЮ ТА ЇЇ ЗАСТОСУВАННЯ ПІД ЧАС РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ЗАДАЧ ІЗ ФІЗИКИ

Басістий Павло Васильович

кандидат технічних наук, доцент кафедри фізики та методики її навчання,
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка,
basi@ukr.net

Дзюма Христина Віталіївна

магістрантка спеціальності 014.08 Середня освіта (Фізика),
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка,
dzumakv99@gmail.com

Одною з основних цілей вивчення фізики в середніх і вищих навчальних закладах є ознайомлення з базовими методами наукового пізнання, областями застосування та межами застосування різних моделей і методів. Метод аналогій – один із методів наукового пізнання, який досить широко застосовується у фізиці, в тому числі під час вивчення основ цієї науки. У підручниках часто згадують аналогію між обертальним і поступальним рухом, між електромагнітними і механічними коливаннями. Увага звертається на використання аналогії між явищами різної природи. Такі аналогії дають змогу розуміти зв'язок понять і законів, вчать узагальнення, ширшого погляду на навколишній світ. Вдале застосування аналогій при поясненні шкільного матеріалу з фізики в значній мірі полегшує його засвоєння учнями [2].

Аналогія може бути виражена у змісті або формі. Щоб учитель використав метод аналогії, зміст і форма понять мають бути добре обізнані про межі взаємної сумісності. Це вимагає серйозного і творчого підходу до навчального матеріалу.

У разі використання аналогій величини різної фізичної природи мають певну схожість. Так, сила струму і швидкість є похідними від заряду і координати відповідно. Квадрат сили струму пропорційний енергії струму в котушці, квадрат швидкості пропорційний кінетичній енергії. Відповідні формули мають дуже подібний вигляд:

$$E = \frac{m v^2}{2} \quad \text{і} \quad E = \frac{L I^2}{2}$$

де v – швидкість, m – маса, I – сила струму, L – індуктивність.

Для потенційної енергії стиснутої пружини та енергії конденсатора:

$$W = \frac{k x^2}{2} \quad \text{і} \quad W = \frac{q^2}{2C}$$

Де x – координата, k – жорсткість, q – заряд, C – електроємність конденсатора.

Більш глибокими є менш явні аналогії, для яких відсутні прості формули, в яких можна зіставити величини різної фізичної природи. До таких аналогій належить запропонована аналогія між температурою і координатою.

Розглянемо просту задачу з курсу фізики: задача про змішування об'ємів рідини з різними температурами.

Для приготування ванни змішали V_1 холодної води з температурою t_1 з гарячою V_2 при температурі t_2 . Визначити кінцеву температуру суміші.

Дано:	Розв'язання
V_1	Нагрівання холодної води:
V_2	$Q_1 = cm_1(t - t_1)$
t_1	Охолодження гарячої води:
t_2	$Q_2 = cm_2(t_2 - t),$
$t - ?$	У процесі встановлення теплової рівноваги при змішуванні гаряча та холодна вода обмінюються однаковими кількостями теплоти, то отримаємо:

$$cm_1(t - t_1) = cm_2(t_2 - t). \text{ Звідси } t = \frac{m_1 t_1 + m_2 t_2}{m_1 + m_2}$$

t – температура суміші, m_1, t_1 і m_2, t_2 – маси й температури першого та другого об'єму. Та $m_1 = \rho V_1$, а $m_2 = \rho V_2$, де ρ – густина води.

Розглянемо ще одну просту задачу. Знайдемо координату центру мас двох частинок з відомими масами та координатами. Будемо визначати моменти сил відносно осі, що проходить через початок координат перпендикулярно до площини рисунка. Тоді загальний момент сил тяжіння матеріальних точок $M = -m_1 g x_1 - m_2 g x_2$ (ми врахували, що обидві сили «намагаються» обернути систему за ходом годинникової стрілки). Якщо замінити ці сили загальною силою тяжіння $m\vec{g} = (m_1 + m_2)\vec{g}$, прикладеною в центрі ваги, то отримаємо момент сили тяжіння $M = -(m_1 + m_2)g x_c$. Прирівнявши праві частини двох останніх формул, дістанемо:

$$x_c = \frac{m_1 x_1 + m_2 x_2}{m_1 + m_2}$$

x_c – координата центру мас, m_1, x_1 і m_2, x_2 – маса і координата першого і другого тіла [1].

Схожість формул очевидна. Отже, можна запропонувати аналогію між координатою і температурою. Тобто можна говорити, що температура – це координата в деякому узагальненому термодинамічному просторі. Зазначимо, що фізичний зміст температури – міра середньої кінетичної енергії молекул, це потрібно обов'язково наголошувати з огляду на те, що часто школярі та студенти забувають його. Тлумачення температури як координати має розумітися як більш високий рівень осягнення аналогій у фізиці, на першому етапі – тільки для ознайомлення.

Обговорення запропонованої аналогії можна робити в старших класах школи або на першому курсі вищих і середніх навчальних закладів, коли в учнів уже сформувалася фізична картина світу. При цьому потрібно звертати увагу на відомі аналогії у фізиці та на принцип аналогії взагалі, на використання поняття

узагальнених координат у фізиці – незалежних параметрів, що визначають стан системи.

Одним із важливих методичних питань є можливість застосування аналогій. Так, у наведених прикладах можна легко зрозуміти, що для задачі пошуку центру мас справедлива формула:

$$x_c = \frac{\sum_i^n m_i x_i}{\sum_i^n m_i}$$

m_i – маса i -го тіла, x_i – його координата. Тоді за аналогією, температура суміші рідин:

$$t = \frac{\sum_i^n m_i t_i}{\sum_i^n m_i}$$

m_i – маса рідини в i -му об'ємі, t_i – її температура.

Традиційним способом, використовуючи рівняння теплового балансу, для розв'язання цієї задачі потрібен більший час. Аналогію між температурою і координатою можна побачити і під час розв'язання інших задач, але вони часто виходять за рамки вивчення курсу загальної фізики, особливо, шкільної.

Розглянуті аналогії дозволяють більш глибоко проникнути в процес навчання фізики середньої школи, що в свою чергу дає учням краще розуміти фізичні закони і процеси. У даній роботі розглянута лише невелика частина аналогій, які можна використовувати на уроках фізики і на факультативних заняттях в середній школі.

Список використаних джерел

1. Гельфгат І. М. Фізика (профільний рівень, за навчальною програмою авторського колективу під керівництвом Локтева В. М.) : підруч. для 10 кл. закл. загал. серед. Освіти. Харків : Вид-во «Ранок», 2018. 272 с.
2. Мацюк В. М. Використання методу аналогій для формування предметної компетентності в шкільному курсі фізики. *Підготовка майбутніх учителів фізики, хімії, біології та природничих наук у контексті вимог Нової української школи* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (14 травня 2020 р., м. Тернопіль). Тернопіль, 2020. С. 152–154.

АКТИВІЗАЦІЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ПРИ ВИВЧЕННІ «МЕХАНІКИ»

Басістий Павло Васильович

кандидат технічних наук, доцент кафедри фізики та методики її навчання,
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка,
basi@ukr.net

Тимцюрак Христина Василівна

магістрантка спеціальності 014.08 Середня освіта (Фізика),
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка,
hrystusik890@gmail.com

Активізація пізнавальної діяльності; логічного, креативного, творчого, критичного мислення закладається у початковій школі. У процесі навчання основним завданням вчителя є підготовка старшокласників до інтенсивної розумової та практичної діяльності. Для цього потрібно постійно знаходити нові